

Sanastajana siirtokarjalaisten parissa

Lupautuessani runsas vuosi sitten ent. Viipurin läänin Uudenkirkon sanastajaksi tuskin täysin ymmärsin, mihin uhkayritykseen ryhdyin. Minua viisaammilla ja kokeneemmilla murteentallentajilla oli todella syytä huoleensa. Käsitän nimittäin nyt, että keruu yhtä hyvin olisi voinut tyrehtyä alkuunsa. Uudenkirkon ja siitä v. 1927 lohkaistun Kanneljärven yhteinen alue oli kuitenkin laaja, ja sieltä tulleita evakkoja asettui Salon

ympäristöpitäjiin melko paljon. Uusi-kirkkoisten varsinainen sijoituspitäjä oli Perniö, jonka kirjoihin heitä merkittiin alkuaan kolmattatuhatta. Nykyisin sekä Halikossa että Perniössä, Kiikalan, Someron ja Sauvon suunnalla asuu melko paljon uusikirkkoisia. Kanneljärvisiä on etupäässä Kiskossa, Kiikalassa ja Kuusjoella sekä Salo-Uskelassa. Turun lähistöllä entisiä uusikirkkoisia myös asuu. Murteenpuhujia on siis seudulla sen ver-

¹ Korrehtuurilisäys: huhtikuun puolivälissä opetusministeriö ilmoitti myöntäneensä Suomen nimiarkiston säätiölle nimistön keruuta varten 20 000 markan suuruisen lisävastuuden.

ran, että kielenoppaita voi valikoida. Uusikirkko ja Kanneljärvi olivat van-
kasti maatalousvaltaisia, lähinnä vain
»köyhät rantalaiset» saivat elantonsa
kokonaan merestä. Väestö ei siis keski-
määrin ottaen ollut yhtä liikkuvaa kuin
esimerkiksi samaan rantamurteeseen
kuuluvassa Koiviston merenkulkupitä-
jässä. Maata he viljelevät täkäläisillä-
kin asuinsijoillaan. Erityisen onnellinen
seikka murteen säilyvyyden kan-
nalta on, että evakot ovat paikoin sijoit-
tuneet ryhmäkunnittain asumaan, joten
omanmurteinen kieliyhteisö on osittain
säilynyt. Esimerkiksi tätä nykyä tärkeim-
mällä kielimestarillani Katri Haviolla
Kiskon Viivarilla on lähinaapureinaan
samat rättöläiset, joiden kanssa hän ko-
tona Kanneljärven Hämeenkylässäkin
pääasiassa seurusteli.

Jonkin viikon harhailun jälkeen löytyi-
vät tärkeimmät kielenoppaani, ne muu-
tammat verbaalisesti lahjakkaat, hyvä-
muistiset vanhukset, joiden innokas työ-
toveruus on keruuta koko vuoden kan-
nattanut. He ovat kaikki naisia. Vanhin
täytti joulun alla 85, nuorin on vielä vä-
hän alle seitsemänkymmenen. Kaikille
on yhteistä hyvin avulias asenne työhöni.
»Älä mä, pittää sitä Uuvvekirko asjaa
rakentaa!» sanoi eräskin sairas, miltei
umpisokea vanhus, jota pelkäsin haastat-
telulla väsyttäväni. Älykkäimmät heistä
murehtivat kovin sitä tosiasiaa, etteivät
heidän lapsenlapsensa enää suostu ole-
maan karjalaisia. Totta onkin, ettei var-
sinkaan siirtolaisuudessa syntyneen nuoren
polven puheesta vähäkään käy ilmi
heidän heimonsa. Kannaksen murteilla
on todella lopun ajat käsissä.

Vanhimman nykyisin elävän ikäpol-
ven keskuudessa sanastonkerääjällä kui-
tenkin vielä näyttää olevan mahdolli-
suuksia. Kolmea parasta kielenopastani
olen tavannut viikoittain ja lisäksi muu-
tamaa kohtalaisen hyvää melko usein.
Jatkuvasti on silti tehtävä tutkimusmat-
koja hillitäkseen kalvavaa pelkoaan, jor-
kaisen murteenkerääjän tuttua: jossain
piileksii arvaamattoman hyvä haastatel-

tava, joka menee hautaan, ennen kuin
ehdin hänet tavoittaa. Vakinaisille kie-
lenoppaille Sanakirjasäätiö maksaa mar-
kasta puoleentoista tunnilta. Tämä on
minusta erinomainen ratkaisu entiseen
kahvi- ja tupakkakäytäntöön verraten:
haastateltavat tuntevat oikeansa totista
työtä ja ovat mielissään oikeasta palkasta
kerran ajatukseen totuttuaan, siittäkin
huolimatta että monet heistä ovat talous-
asioissa hoitaneet leiviskänsä varsin hyvin.
85-vuotias Eeva-mummo säästi huolelli-
sesti kaikki palkkiorahansa kesään asti,
matkusti sitten lämpimien tultua taas
ulos kyetessään kaupunkiin ja tuhiasi
erittäin tyytyväisenä ansionsa uusiin
vaatteisiin!

Kentälle lähtiessäni sain sekä opetta-
jaltani prof. Itkoselta että esimieheltäni
lis. Tuomelta neuvon ennen kaikkea mer-
kitä muistiin mahdollisimman paljon
spontaania puhetta. Vilkkaiden ja välit-
tömien kannakselaisten parissa työsken-
televän on tätä ohjetta helppo noudat-
taa: puhe ei ainakaan lopu. Olen hyvin
kiintynyt vakinaisiin kielenoppaisiini.
Hekin ovat kokonaan lakanneet minua
vierastamasta ja ruvenneet puhumaan
kuin muillekin naapurin naisille. Talteen
saamani kielenaines on siten melko luon-
tevaa. Syyspuolelle vuotta olen antanut
keskustelun polveilla vapaasti erilaisissa
kielenoppaita kiinnostavissa aiheissa ol-
lenkaan pyrkimättä ohjaamaan puhetta
kulloinkin tietyn erikoisalan piiriin. En
ole patistellut haastateltavia liiemmin,
minähän olen kesäkerääjiin verraten on-
nellisessa asemassa sikäli, että minulla on
aikaa odottaa. On varaa jättää opas rau-
haan, milloin hänelle työnteko tuntuu
olevan tervanjuontia, ja tulla takaisin,
kun hän on reippaammassa kunnossa.
Menetelmällä on tietenkin se etu, että
provosoimisen kiusaus on pienempi ja
kaikessa rauhassa kuuntelemalla oppii
murretta paremmin itsekin. Tämä tapa
on kuitenkin hidas, sanasto ei kartu ri-
peästi ja tehokkaasti aihepiireittäin, eri-
tyisesti sanastomaantieteellisesti vertailu-
kelpoisinta esinekulttuuriin liittyvää sa-

nastoa tulee niukemmin. Tältä alalta on muuten varsin vaikeaa saada kansatieteellisen täsmällistä tietoa, kuten oli etukäteen pelättävissä: harvapa evakko sai pakomatkalleen mukaan edes osaa maa-laistalon työkaluista ja tarve-esineistä. Puutteita on yritettävä korvata kirjallisuuteen perehtymällä. Olenkin saanut käyttööni ns. teuras-Lönnrotin ja -Sireliuksen, joiden sisältämä tietous on sanastajan avuksi ryhmitelty aihepiireittäin. Uskon näistä olevan apua.

Vaikkei tilanne toivoton olekaan, on turha imarrella itseään ja kielenoppaitaan kuvitelmalli, että olisi enää nykyään mahdollista kerätä 1930-luvun mallin mukaista jättiläissanastoa. Monet vanhan kansan tiedonalat ovat näinä väli-vuosikymmeninä etääntyneet tavoittamattomiin. Silloin pohdittiin Virittäjässä mytologisten *metsännenä* ja *emuu* -käsitteiden selitysvaikeuksia. Nykyisin niiden samoin kuin useimpien Setälän laajan uskomuskyselyn olentojen ja ilmiöiden tiedusteleminen aiheuttaa vain hämmästyneitä katseita. Sivistys ja Suomen Televisio ovat tehtävänsä tehneet. Uskomusolentoja tavoittaa enää lähinnä kiteytyneissä fraaseissa. Kertoja saattaa esimerkiksi sanoa puhuessaan vieraiden tulosta syntymäpäivilleen: »sit ko nita alko lapita nita tul niku virosussi!» Mutta kun yrittää ottaa selkoa, mitä *virosusi* mahtaa tarkoittaa, saa vastaukseksi vain arvelun, että Viron puolella epäilemättä oli enemmän susia kuin Kannaksella. Samoin sanonta »lentää kuin ajakka» esiintyy silloin tällöin, mutta mikä *ajakka* oikein mahtaa olla, siitä ei pääse puusta pitkään. Alkumerkitys on yleensäkin unohnutun tai hämartyntä kuvallisesti käytetyistä sanoista. *pelkka* merkitsee yhden kielenoppaan mukaan alkuaan oravaa, toinen vakuuttaa, että kysymys on koirasta. Mutta molemmat käyttävät sitä samalla tavoin puhuessaan epäluotettavasta, muita hyväkseen käyttävästä ihmisestä: »nüküsi ko ovat ihmist niku pelkko! miηηä toisilt sävat ni tavai!»

Äännerakenne on parhailla oppaillani

miltei ehjä. Muillakin se ilmeisesti on keskimäärin paremmin säilynyt kuin useiden muiden Kannaksen pitäjien asukkailla. Koiviston murteen morfologian kerääjä joutui kolmesta maakunnasta pyydystämään *keträäviä* vanhuksia. Minun uusikirkkoisistani sentään suurin osa *keträä* pyytämättä. Vapaasta puheesta tavoittaa vielä jopa *tetrin* ja *nakriin*, ja kysyessä muistetaan heti, että emo haastoi *sieklaa* ja *nieklaa*. *Makkoos*, *aitoos* ovat edelleen suuressa määrin säilyneet korvautumatta yleiskielisillä *makaus*, *aitaus* -tyypeillä, samoin on *pilttoos* ja *pahnnoos*, ei *pilttuu* ja *pahnue*, muutamia mainitakseni.

Joitakin sekaantumia parhailakin kielenoppaillani silti on. Esimerkkinä mainitsen *venehesse*, *vuotehesse* -tyyppisen illatiivin. Alkuperäisen kannan mukaan Tyrön murteessa ja rantamurteessa on illatiivin päätteenä sivupainollisen tavun jäljessä ollut *-sse*, milloin edellisen tavun alussa on *h*. Pääte on nykyisin karannut kategoriansa rajoista siten, että sanotaan tosin *paltehesse*, *huonehisse*, *pan hevose valjahisse*, *kahti kaplahasse* aivan säännönmukaisesti, mutta myös »mie pisti tuonne jaloksisse sem puteli», nim. kuumavesipullon vuoteen jalkopäähän. Tämän analogian vielä ymmärtää samannäköisyyden perusteella, mutta kielenopas voi myös sanoa: »ko männö puhe nuohe entisi kotasiöisse . . .» Tai hän kertoo pojnan monista tyttöystävistä: »siel hä kärähüis täs sihe ja vimiseltä männit kihloisse» (toisen kerran odotuksenmukaisesti *kihloi*). Kuulee jopa: »tä nüt o pantu ni luotettävvä tehtävässe», niin ja niin paljon meni rahaa »nihe läkkehisse ja läkärloisse».

Uudenkirkon murteelle luonteenomainen sijaispidentymä sisä- ja loppuheiton yhteydessä on pulmallinen merkittävä, koska se murteen nykyisessä kehitysvaiheessa vaikuttaa omituisen horjuvalta. Lainaan Ruoppilan äännehistoriaa: »Jos sana on ollut kolmi- tai useampitavuisen, on kadonnutta vokaalia edeltävä vokaali pidentynyt rantamurteessa puo-

lipitkäksi, Tyrön murteessa täyspitkäksi. Vokaali ei kuitenkaan ole pidentynyt niissä tapauksissa, jolloin sitä edeltävässä pää- tai sivupainollisessa tavussa on lyhyt vokaali.» Tyypillisiä ovat sellaiset tapaukset kuin *mā̄ël, rē̄ès, metsäs* (jossa muuten joskus on selvästi kuulevinaan tavunrajan *e:n* jälkeen), *talvël, illäl, vietlël* 'kutsui karjaa', *ottânt, kevähël, puhehil, paltehis, rätehès*. Sen voi kuitenkin kuulla myös tapauksessa, jossa pidentynyttä vokaalia edeltää lyhyt painollinen tavu: *vikattehis, vempelèhis, kauppiahl, kui monta tähtè sin vānāvikattehèskī ol*. Ainakin painokkaassa puheessa kuulee joskus vokaalin pitenemistä myös lyhyen pääpainollisen tavun jäljessä: »ni kovast mie itki ja rukoveli . . .» Tämäntapaisen horjuvuuden lisäksi on vielä huomattava, että sijaispidentymän kvantiteetti on eri kieltenoppailla vaihteleva. Joidenkin puheessa pidentymän aste on miltei aavisuksenomainen, korkeintaan puolipituuksi merkittävä, toisilla taas tuntuu kuin vokaalin huolehti voisi merkitä pitkäksikin. Olen toistaiseksi merkinnyt kaikki puolipitkiksi, ellei se ole tuntunut aivan väkivaltaiselta. Olisiko rehellisempää seurata tunnontarkemmin kulloistakin kuulohavaintoa, vaikka se kirjavoikin yleiskuvaa?

Sanastajan tehtävä on luonnollisesti keskittyä lähinnä sanojen semanttiseen puoleen. Sanalippua tehdessä eli siis murre-esimerkistöä seuloessa on silti välttämätöntä ottaa huomioon morfologiset ja leksikaaliset seikat. Lause »mitä hā tanne tul, mahto männä itse katomā!» valaisee *mahtaa*-verbin tärkeää käyttötapaa sekä sanaston että morfologian keräelmässä. Käytän Terho Itkosen monistettua morfologian keruuhjelmaa apuna aineista seuloessani. Siitä on ollut hyötyä erityisesti harvinaisten muotojen analysoimisessa. Kuullessani ensi kerran, ettei lehmille juuri annettu heiniä »mitä vähä poikihūvva rotinoi», epäilin korvie-ni todistusta, vaikka virkkeestä kävi merkitys helposti selville: kyseessä oli passiivinen ajanmääritys 'poikimisen jäl-

keen, poi'ittua'. Keruuhjelmasta näin, että savolaismurteista on hajatietoja tämäntapaisista pass. 2. partisiipin muodoista: Ristiina *syntytyyvvää, poikiittuuva*. Näistä samoista verbeistä minunkin aineistossani on tietoja: »kül ne enne ollit tūkkännā huonōl rūvval [lehmät], mitä vähä poikihūvva rotinoi . . . siel ollit pienet māpaikat . . . talvël antoit poikihūvva vähä heinī mut olil ne ollit ja rummenil.» Ja *syntyä*-verbistä: Riisitautista lasta kylvetettiin jo aivan pienenä koiranheisipuusta tehdyllä vastalla: »sil külvetit, se ko_{ol} süntühūvva sellane», syntymästään saakka. Pietarilaiselle herrasväelle kasvatettiin juottoväsiä: »kerra müö juoteti kolme kükautta, ni sūr vasikka ol süntühūvva ja ni vähä sint tarjosit, olik se kolme ruplā vai mite.»

syödä ja *juoda* -verbeistä Uudenkirkon murteessa on ilmeisesti jo vanhastaan käytetty yleiskielen mennä syömään, saada syödäkseen -rakenteiden sijasta seuraavanlaisia: »kül sellaset lehmät herrūt mitkä sūvva sāvat.» Myyjä sanoi huonokuntoisesta lehmästä: »jos tā rupiā sūvva sāmā hā uskō jot se puolet herrū.» »emāntä jätti perunaputro pōuvāle ko tullō ni sāp sūvva ni perunaputro ei näküntkā ni paljo ol torokkoi.» Kun kotiuduin luvattomalta kylämatkalta »mamma ol vihane et sūvvaiskā et sā, sāt männā iltaseta makkāmā». Aikuisella on alpeita suolissaan, lapsella taas liasta johtuvia värttänämatoja: »katso ko moni laps tavottā sūvva kaikki likkā.» Lehmä upposi suohon: »hā ol mānt niku jūvva etsimā varmäki.» Ja lopuksi kielenoppaani minulle esittämä kutsu kanssaan aterialle: »et sie sūvva meinā käüvā, sietet uo süönt viel mittä?» Muista samantyyppisistä verbeistä olen turhaan yrittänyt tällaisia muotoja tavoittaa. Käytin äskettäin kaiken viekkauteni, jotta kielenopas olisi vastaavasti suostunut sanomaan esimerkiksi: *»se tavotti niku lūvva häntä», mutta toistaiseksi hän on välttänyt kaikki ansat.

Uudenkirkon murteessa kiinnittävät

huomiota jotkut muutkin yleiskielestä poikkeavat lauserakenteet, joiden suppeasta tai laajasta levikistä vertailuaineiston puutteessa en osaa sanoa mitään. Esimerkiksi aistihavaintoa merkitsevän verbin yhteydessä sanotaan: »uom mie kült ihmisi sannõ ku moni lüöp hattulü halkki [polvilumpion].» »sannoit nãpuri sauna ikkunã nãkkü olla vasta, varmã siel o tervahauta tulel [synnytystã tarkoittoa].» »elukat külüt süvvã sitã.» »mie sä[oi tuokã juomukkoil [ellei mustikoita löydy], nitã külü olla ni valtava paljo.» Samoin arvelua merkitsevän verbin yhteydessã: »ei hã nüt ois lült nõsãhü sãnt [ei luulisi hänen suuttuneen].» Tai: »mittã en jaksas tehã mut ruoka kelpajã, ei sillo kuolu ainakã lülis tulla!» Menneen ajan merkityksessã: »mienen oikei muista vaik ois kãtũnt sovas se Kũnãrãise Pekko kül se tais sovas mãnnẽ.» »sãt siel vitapuihe pãl ol tais ollẽ vãstoist sãkki [muurahaisenmunia katoksessa].» »sinne tais joŕkũ verra karisnẽ jottai tilmurrũ tai mitã [uunin raviin].» »mie sä[oi ai sie voit kãunẽ vãlõ kosimãs [taisit kãydã]?» Vastaus tiedusteluun, jãtettiinõkõ vainajalle arkuun esimerkiksi sormuksia: »voipha nitã jãttãnẽki mut kül ne enemmãksẽ poikkẽ ottit.» Vanhuksesta, joka loppuajankoinaan ei kurkkutulehduksen vuoksi voinut syödã, ennen kuin kurkku parani: »sãt ois sãnt sũõnẽ ja ois mãnt allã mut sãt ol se kuolu ni liki.» Lopuksi joku- nen esimerkki yleiskielestã poikkeavasta pããtteellisen objektin käytöstã: »pã nüt palto pãlleis ãlã ninikkã mã uottelemã [myymãlãautoa pakkaseen].» Lyhteitã riihen ahtajalle ojennellessã »otetti latvãst kã ja tũve annetti sinne ahilauvale». Kanneljãrvellã oli tapana kuunnella kirkossa kiitoksen tekemistã seisten, jos oli vainajan omainen. Viime pyhãnã kuitenkin edes kertojan oma sukulainen »ei teht õhtã hã[ettakkã noussa õllã ko kãtokse tehtã]. Ennen vanhaan teurastuksessa »oikeiha sen siãki pantã kũnspuihe! ei lehmã pantu mut siã pantã kũnspuihe». Talvisodassa jãi rakennuksistamme

pystyy nãvetta, ja Kannakselle palattua »sãnt tehtã itsellennã tuva mis asutti». Tãssã ei ole kyseessã puhdas passiivi vaan passiivisen verbinmuodon kãyttõ verbin-taivutuksessa mon. l. persoonan paikalla, mistã ilmeisesti objektin pããtteellisyyskin johtuu. Vielã selvemmin seuraavassa: Valitin Karjalaan jããneen omaisuutemme korvaussummasta, jonka virkailijajakin myõnsivãt liian pieneksi: »hũvã ihme seitsemãkũmmenã tuhattã kuka ruppẽ, tãjjetãhã mũõ tei koin!»

Suhtaudun toiveikkaasti keruun jatkamiseen. Tietysti usein tuntuu mahdottomalta tavoittaa tãysin luotettavaa materiaalia kuvaamaan kielimuodon suhteita siinã aikatasossa, jolloin kieliyhteytã vielã oli yhtenãinen, ja siivilõidã murteen hãmmõtãvãstã moninaisuudesta siihen diasporassa tunkeutuneet uudennukset. Saunassa syntynyt ja osin savutuvassa kasvanut sukupolvi, joka nyt viettãã elãkepãiviããn katsellen televisiostaan kuulentoja ja Peyton Placeã on seitsemãn—kahdeksankymmenen ikãvuotensa aikana nãhnyt niin valtavan maailmankuvan muutoksen ja joutunut niin monenlaisten vaikutusten ristivetoon, ettã osittaiselta puhehen yleiskielistymiseltã on ollut mahdoton vãlttyã. Varmasti yleiskieltã myõs pããsee pujahtamaan kerããjãn kokoelmiin. Siirtolaismurteen sanastaja joutuu lisãksi tuskailemaan vaellusvuosinaan ympãri Lãnsi-Suomea asuneiden evakkojen mahdollisten lãnsimurteisten lainojen vuoksi. Nõmineja ja verbejã vanhat usikirkkoiset eivãt niinkããn suostu nykyisten asuinpitãjiensã murteista omaksuma. He kãyttãvãt miltei uhmakkaan omanarvontuntoisesti omia ilmaisujaan korostaen, ettã tããllã tosin sanotaan niin ja niin, »mut myõ saaotaa omal viisi». Vaikeampia ovat esimerkiksi partikkelit, jotka salakavalasti tunkeutuvat heimotietoisinkin karjalaisen puheeseen. Kenttãkerããjã ei voi muuta kuin yrittãã olla varuillaan ja tehdã rehellisã muistiinpanoja voidakseen antaa mahdollisimman uskollisen kuvan elãvãstã puheesta. Rapola kirjoit-

taa vuoden 1936 Virittäjässä vapautta-
vasti: »Kerääjältä ei muuta odoteta-
kaan. Tyypittelijän, systemoijan ja lain-
alaisuuksien etsijän asiana on näin syn-

tyneestä aineistosta seuloa esiin olennai-
nen ja selittää sen suhde epäolennai-
seen.»

MIRJA-LIISA HEININEN